

ËL BULETIN ÈD L'ACADEMIA

Nr 27

dla lenga piemuntèisa

Novèmber 2013

Editur: B. Villata

Cu-Editur: A. Costanzo

Chi ch'as arcorda dè sta cansun?

La sman-a passà, cunsültand 'n vej liber ch'i l'avìa catà a Türin vaire agn fa, i l'hai trovaje 'n fùjet cun na tranten-a 'd vers ëd na veja cansun che tota Clementin-a, na sartoir a an pensun già da vaire, a l'avìa dame për savèj s'i riessìa a truvene l'autur e co la part ch'a mancava. Adess tota Clementin-a a duvrìa esse an paradis già da vaire e për curiosità a l'é vnüme l'idea dè stampé sti vers ant ëś buletin e ciamé se miracu cheidün a l'ha sentü sta cansun, che secund ëd calcuj aprussimativ a duvrìa esse staita an voga vers la metà dël sécul passà.

Na vestin-a 'd pèrcalin-a
'n caplinèt guernì dè vliü
na facin-a birichin-a
'n nasin virà a l'insü.
Sun amìa dl'alegrìa,
cantu e riju tüt ël di.
Un bun cheur,
ma fürba e ardia,
mè artrat vardelu sì.
L'hai pa trop süst
si lon l'é giüst!

Ma Nusgnur! Sun giuvu e bela
e a fé 'n po la barivela
as fà pa pecà.

Quand ch'i passu tüt a svicia
suta ij porti a 'n bot e mes,
ün am varda e l'aut a smicia,
tütü dui am curu apress.

L'hai pa trop süst
si son l'é giüst!

Anche mi però da brava fiëtta
im na tapin-u a travajé.
L'hai pa trop süst
si, son l'é giüst!
Veuj pa dive na büsìa
se balé am pias ëdco

fé suvens quaj materia
fé la carta ai fafiuché.
Bela tota ch'am pèrmëtta
mè ratuj, mè bel pensé;
mi però da brava fiëtta
im na tapin-u a travajé.

Rèis piemuntèise

Cumbinassiun ansem al fùjet dè sta cansun a j'era co na litra ch'a l'avìa scrivüme n'amis, 'n piemuntèis d'América, anté che tra j'auto cose am ëspiegava le difficoltà ch'a l'avìa a guerné la lenga dij so vej, nen mac perchè che quasi pì gnün a la parlava, ma co perchè ch'a tribülava a lese ij pochi ducüment ch'a l'avìa, andüa che per la O a duvia antende 'l sun U.

Sta litra a l'ha fame arflete e a la purtame a la memoria vaire pèrsun-e d'urigin piemuntèisa ch'i l'hai cunussü an si ültim vint agn. Ij pèrsunagi ch'a sun sübit vnüme an ment a sun cuj che malgré ch'a füssu nait an país mutubin lontan e che forse a l'avüu mai vist la tèra dij so vej, a l'avüu na gran goj ëd guerné e 'd parlé sù a lenga ansëstral. E, tüt essend cussient ch'a l'era mutubin malfé guerné na parlà diversa da cula o da cule ufissiaj, a l'han cercà 'd ten-e vive sù a lenga e sù a cultüra d'urigin.

Le pèrsun-e ch'a l'han anciarmane a sun vaire, e cule ch'a l'han ampessiuname 'd pì a sun j'argentin Francisco Tosco e Avelino Scarafia, che però i l'hai nen cunussü personalment.

El prim a l'era nait dël 1904 a Susana (Rafaela), an pruvinsa 'd Santa Fe. A trè ani sù a famija a l'era trasferisse a Banderallò, na part ëd la Pampa bonarense, na vira pupulà da j'Indio. Quand ch'a l'ha cuminsà le scole tütü ij so cumpagn a j'eru fieuj ëd *criogio* autèntic. Sù a parlada a l'era idèntica a cula dij persunagi 'd *El Gaucho Martin Fierro*, ciadeuvra dla literatüra gaucia scrita da José Hernandez e publicà an dè part, la prina dël 1872 e la scunda dël 1879.

Dop na bela carriera ant èl cumersi, Francisco Tosco a l'é turnà a Rafaela, dùa ch'a l'é intrà an cuntat cun Luis Rebuffo, Fortunato Nari, Mario Vecchioli e d'auti espunent ed punta dla cultüra ed cula sità, dunt la pupulassiun a l'era quasi tüita d'urigin piemuntèisa. Ant ès cuntest stimülant, ultra a la famuse trasmissiun *Canciones del Piamonte*, che Francisco Tosco a l'avìa suagnà për Radio Rafaela, inaugurà dël 1970, a deuv co esse naita l'idea dla tradüssiun an piemuntèis dël Martin Fer.

Ant ès puema as cunta la vita 'd Martin Fierro, 'n gaucio ch'a l'é stait purtà contraveuja al cunfin për cumbate j'invasiun ed j'Indio Pampas. A lu mandu ant èn furtin andüa ch'a lu fan tribülé e a-j fan vaire angiüstissie. Dop avèjne vist ed tüti ij culur, na neuit, Martin Fer a des-sid ed dzerté e a scapa për turné a so vilagi. Sì a treuva pi gnente, ni sùa famija ni ij so bin.

Dèsprà e anviperi a dessid ed vendichesse e a dventa 'n gaucio malfasent, 'n *guacho matrero*. A bèiv, a rüsa, a riva fin-a a massé: a dventa 'n bandi. La pulissia a-j dà dapress e na neuit a lu treuva ant na brüera. Martin Fer a speta ij suldà cun na daga an man e, favuri da lè scür, a-j ten testa a tüti. A la fin ij suldà a scapu e chiel a riess a convince 'l cumandant, èl Sergent Cruz, a dzerté. Për esse pì al sicür a traversu 'l cunfin e a van ant èl desert, bütandse suta la prutessiun ed j'Indio.

Ant la scunda part la situassiun a l'é d'autüt diversa. L'esperienza dla vita ant èl desert a l'ha cambià Fer. Dop la mort ed Cruz as sent sempe pì sul e isulà. Le tribülassiun ed la vita an mes a j'Indio, ant èl desert, a sun ancora pes che cule ch'a l'avìa patì al cunfin. Parèj Fer a pensa 'd turné tra ij cristian. Scapand, a libera co na s-ciava ch' l'era martirisà da n'indio. An custa sen-a, e nen mac an custa, èl letur a peul fesse n'idea dla viulensa e dla miseria ch'a regnava ant la Pampa d'antlura.

A la fin ed sùe peripessie Martin Fer a ancuntra ij so fieuj e co 'l fieul ed Cruz.

Cum as peul dedüe da lon ch'as é pen-a disse, *El gaucio Martin Fierro* a l'é 'n puema storic

e sucial ch'a descriv la vita grama dij gaucio, ai temp d'Hernandez, na categoria 'd pèrsun-e an via d'estinsiun. Ultra a la descrissiun ed le persecüssiun e dj'angiüstissie ch'a duviu sübì ij gaucio pèrseguità da l'esèrcit e dai giüdes curot, ant ès puema as peul antravèdde èl gèner ed vita ch'as vivìa ant la Pampa dël periud ch'a sun rivaje ij prim eurupeng. E ant le tère ch'as trovavu ant la pian-a tra le pruvinsie 'd Santa Fe e 'd Córdoba, quasi tüti ij culun a j'eru piemuntèis, tant a l'é vèra che cul territori a l'era e, forse a l'é ancor adess, ciamà *Pampa gringa piemontesa*.

La prima culonia dè sta cuntrà, Esperanza, a l'é staita fundà dël 1856. A parte da cul an, dasiot dasiot, ed nivule 'd piemuntèis a l'han cuminsà a stabilisse ant la Pampa scunfinà, andüa ch'a-i era 'd gnente e, poc a poc, a sun naje 'd paisot che magara adess a sun dventà 'd sità cume Rafaela, anté che lè stansiament ed Piemuntèis a armunta al 1881 e la sità a l'é staita fundà dël 1898.

A pruposit d'Avelino Scarafia, bin ch'i sù mai ancuntrasse 'd pèrsun-a e i sù mac èscambiassè chèche litre, i suma sübit dventà amis. Dai so scrit e da sùe litre i l'hai capì a la viarà ch'as tratava 'd na pèrsun-a eccessiunal, che tra l'aut a l'ha passà sùa vita a mustreje ai giuvu e a giüteje a realisesse.

Bin ch'a fussa argentin, nait an Argentin-a e urgujus d'esslu, Avelino Scarafia a l'era co fièr ed sùe rèis piemuntèise, ch'a l'ha guernà e cultivà an meud fiameng. Senza ciameje gnente a gnün a l'ha fundà n'arvista literaria, La Taula Longa, che da Cordoba a rivava an vaire part dël pais e dël mund, andüa ch'a l'era lesüa cun anteresse e maravija. Cum a l'ha scrivü Jorge Torres Roggero, arcurdé Avelino Scarafia a veul di sbussé, a travers sùa vita particular, èl prufil d'èn tipu d'argentin furgia ant l'épica gurègna dj'imigrant piemuntèis.

Avelino a pensava che la partecipassiun gringa a la furmassiun ed l'Argentin-a e al decol dël putensial argentin mudern, pì che n'epupea, a l'era "la pì completa dimustrassiun dël sacrifici e dël travaj anrèisà an sla fiüsa

vers 'n país che, cun sùà presensa, a l'han cunsolidaje sùà suvranità. So cheur as ampinia 'd goj èdnans a lè spetàcul franc emussiunant èd *criogio* ch'a cantavu an piemuntèis e 'd piemuntèis ch'a cantavu na samba.

Èco la prima imàgin èd n'om ch'a l'é fasse nuté cume spurtiv, cume magìster, ma che sùà memoria a l'é marcà pèr sempe da la literatùra, e an particular, da cula grupà tant a la "Pampa gringa", che a le pì ancreuse vibrassiun èd l'America *criogìa* e precolumbian-a.

Trames a sùà euvra bundusa as peulu dèstingue dui filun prinsipaj.

Da na banda, trames ai test culegà ai fait sir-cunstansiaj, a le selebrassiun e a j'evucassiun ch'a fasiu vibré so cheur sulidal e patriota, i arcurduma an particular: *Pinceladas argentinas* (Penelà argentin-e) pèr èl sentenari salesian e *Cantada al gaucho Rivero*, esaltassiun dèl gaucio che dèl 1833 a l'ha resistü a l'ucupassiun èd j'Isule Malvin-e da part èd j'anglèis.

Da l'auta, lassanda gran part èd sùà euvra bundusa, an anteressa signalé dui test emblemàtic: *La isleta de los muertos* (*L'isulot dij mort*) e *Pionieros de la gleba* (*Piunié dla gleba*). Ant èl prim la sèj èd giüstissia e la denünsia as ünissu pèr бүté an evidensa, pì che tüt, èl mund maravijus èd la cultùra aburigena ciamà *mataca*. A l'é 'n liber che, cun n'abilità singular, a cala ancreus andrinta a sùè rèis american-e, cum a rivrà ant ün-a dle sùè cunte pì bele: "El Puro".

An "*Pionieros de la gleba*", grassie a n'uperassiun puética d'evucassiun emussiunà, a realisa un dij pì grand èsfors d'antegrassiun èd la cultùra piemuntèisa ant èl mund: sùà congiunsiun cun la tradissiun èstorica argentin-a.

Avelino a cunsiderava 'n duver d'argentin a l'arserca èd sùà identità nassiunal, canté l'epupea dij prim culun piemuntèis a Josefina, so car paisot santafesin ch'a l'era "cit quand ch'a l'era masnà e pèr buneur a cuntinua a esse cit pèr la goj dij so abitant". Sì a l'era nait dèl 1926, sì a l'ha amprenü che chi ch'a lu "pija pèr man" e "a-j dà forsa a l'é l'Amur..." cum a lu presenta ant la bela cunta "*Juanito de la zanahorias*", ès Giuanin, èl làder èd carote, ch'a

furtiss l'identificassiun d'Avelino cun la lenga piemuntèisa ch'a l'ha parlà ant la vita 'd tüt i di, ch'a l'ha duvrà an sùè euvre, ch'a l'ha stüdià e spantià tra ij dissident sluntanà da le tradissiun dij ce gringo.

Da so punt èd vista, èl prutagunista épìc èd l'Argentin-a a l'é stait èl *gaucio*. A l'é stait chiel che cun so sang e sùà miseria a l'ha pasia la Pampa, che peui l'imigrant a sarìa vnüit a pupulé e a travajé. An Pionieros a arcustrüiss cun metrisa raira la storia 'd sùà patria veja, cun s'auta storia, ch'a l'é familiar (so grand gringo) e social. A l'é la storia 'd cume ij piunié vnüit da Vilafalèt a van sèmnand na tèra neuva d'amsun e 'd fieuj, e cum a stan dventand èd tuchetin d'Argentin-a.

Che ste righe a sù n'umagi a chi ch'a l'é mai sluntanasse da la carzà dèl travaj e dla sulidarietà: a l'ha sgrafignà la tèra cun la sloira, a l'ha marcà j'ànime dij giuvu cun l'alfabet anvisibil dèl magìster e a l'ha lassà 'l surc silensius e pupulà da le blèsse segrete 'd sùà euvra literaria, da sùà scritùra palpitant d'imagin ìntime, andüa che ij piemuntèis, senza arnusié a sùè tradissiun milenarie, as cariu 'l badò sacrificà d'esse argentin dal bass, pèr èl fait, sempi e ancreus, èd sentse e d'esse part d'èn popul neuv.

I pudrìa ancur mensiuné vaire auti argentin d'urìgin piemuntèisa, ma i pensu ch'a sarìa nen curet limitesse mac a 'n sul país. Tütun, prima 'd presenté d'auti pèrsunagi eccessiunaj, i vurerìa ancur mensiuné che dèl 1995, a Buenos Ayres, i l'hai trovà n'*Antologia Piamontesa* propi bela. N'euvra vremen fiamenga firmà da Emma Boffa Tarlatta, ch'a presenta 'd test ch'a van dal sécul XII fin dop la metà dèl Neuvsent. Tüt i test piemuntèis a sun cumpagnà da na tradüssiun cun ij fioc an castijan

J'auti dui gran persunagi ch'i l'hai avü 'l piàsì e l'unur èd cunosse a sun dui american èd jè Stat Ùni. Co lur, bin ch'a füssu fièr d'esse nait an América, a j'eru urgujus èd sùè rèis piemuntèise.

Èl prim, Gerald Langston Fabian ch'as firmava Gègin èd Borgial, i l'hai ancuntralü a Türin,

vers la metà dj'ani '90 e i suma tnüsse an cuntat epistular pèr vaire ani. A l'era nait a Meaderville, Montana e a parlava vaire lenghe e co 'l piemuntèis, ch'a l'avìa amprenü da cit da sùà granda. A l'era në scritur e 'n pueta, ma a l'era co stait n'atur e a l'era binvulü da tüti.

Dël 1996, a San Francisco a l'ha fundà 'l "Cit circol dè stüdi piemunteis" *ed l'Assuciassiun dij piemuntèis ant mond ed la California dël nord*. Naita dël 1983 st'assuciassiun a l'é ancora ün-a dle pì ative e bin urganisà d'América.

Dël 1999 i l'hai avü 'l piassi e l'unur ed cunosse vaire sociu dl'Assuciassiun e co d'assistè a na riuniun dël *Cit circol* e i sun stait ambajà 'd vèdde tante pèrsun-e ch'a parlavu bin dèsgenà sùà lenga ansestral. Gëgin a l'ha cuntinuà a fé 'l muderadur dël *Cit circol* fin al 2006, quand ch'a l'ha decidü ed trasferisse a l'Ocean House ed Santa Monica. Si a l'ha cuntinuà sùà atività 'd magìster mustrand ël fransèis a d'auti resident. A part son a fasìa co part d'ën circol literari e co 'd n'aut ed gourmet e minca sman-a a andasiu ant ën ristorante pèr sagé le pitanse d'ën país divers. Cum a dis chi ch'a l'ha cunusulu bin cume Andrew M. Canepa, ch'a l'è stait pèr vaire agn president dl'Assuciassiun dij Piemontèis ed San Francisco, Mr. Gerald Langston Fabian, ch'a l'é mancà l'an passà a 88 ani, a l'era la persunifissassiun ed *la joie de vivre*.

Peter Dorato a l'era nait a Manhattam, so pare e sùà mare a j'eru uriginari ed Villadeati. A l'ha seguì 'l curriculum academic a New York. Difati a l'ha utnù 'l *Bs degree* al *City College*, ël Master a la *Columbia University* e 'l PhD. an *Electrical engineering* al *Politecnico Institute of Brooklin*. A l'ha mustrà an d'è università american-e peui, dël 1976, a l'é andait al *Department of Electrical and Computer Engeneering* ed l'Università dël New Mexico a Albuquerque NM.

Dait ch'a l'era na pèrsun-a mutubin cumpent, i pensu ch'a l'abia fait ël gir dël mund pèr cunferense e cungrass. Am èsmija ch'a l'avèissa fin-a püblicà 'n liber an cinèis. Tra l'aut a deuv co avèj mustrà al Pulitècnic ed Türin e co an d'aute sità italian-e, forse fin a Nàpuli pèrchè

ch'a-j piassi le cansun e la parlà dè sta sità. Im arcordu nen quand i suma cunussüsse, ma i sai ch'i suma scrivüsse vaire vire. 'N bel di a sun rivame d'è cassiètte müsicaj cun la regi-strassiun dij test d'autèrtante trasmissiun ch'a l'avìa suagnà pèr na stassiun radio d'Albuquerque. Le cansun a j'eru piemuntèise e napoletan-e. Dai cument i l'hai capì ch'a l'era tant tacà a sùè rèis piemuntèise, a la storia d'Italia e dël Piemunt, che nen mac a presentava a la radio, ma dritüra a la mustrava ansem a sùà fija ant ën curs ch'as es-ciamava *Italian Culture – A View from America*. A stu proposit a l'ha co preparà 'n liber ed test mutubin interessant, che, ant le pagine ed cuvertin-a, a presentava da na part na bela foto 'd Türin cun la Mole e j'Alp ant lè sfund e da l'auta na fiamenga foto 'd Villadeati.

Peter i l'hai peui ancuntru al prinsipi d'utùber dël 2000 a Türin e peui a Vèrsèj an ucasiun dl'è *Scund cunvegn antèrnassiunal an sla lenga e la literatüra dël Piemunt*. Bin ch'a füssa 'n gran savant, as dasìa nen ed sagna e a smijava na pèrsun-a cume tüte j'aute. Chi ch'a lu cunussìa bin, a dis ch'a l'era co na pèrsun-a ed bun-a cumpanìa. Forse custe a pudü esse 'd carateristiche dij piemuntèis ed na volta, ma secund mi son a duvia co rivé dal fait ch'a l'era në spurtiv e a giugava ancora regolarment a tennis. An tüte manere a l'era stait tant cuntent dl'esperienza vèrslèisa co perchè, ultra ancuntré 'n mugg ed pèrsun-e ch'a parlavu bin ël piemuntèis, a l'ha co avü la goi d'ancuntré la puetèssa Bianca Dorato, ch'as ès-ciamava cume chiel. Turnà a nosse sedi i l'uma cuntinuà a tense an cuntat. I l'hai ricevü d'aute sùè cassiètte müsicaj. Trè ann dop Peter a l'é vnüit a Montreal pèr 'n cungrass e i l'uma passà 'n bel dop-mes-dì ansema. Peui la curèspundensa a l'é antèrumpüsse e l'an passà i l'hai lesü ant ën buletin che Peter a l'avìa chitane. E, cum ant ij cas pressedent, cun chiel a l'é andasne 'n grand om e co na bela fètta dël Piemunt d'América.

A Tüürin ës buletin a l'é dait an umagi ai client dël Pastificio Giustetto, Via Santa Teresa 19, ang. Via S. Fscò d'Assisi
Ès buletin as peul co lese a l'adressa marcà sù dapress: <http://www.piemonteis.it/buletin-academia>

: **ÈL temp a passa, passumlu bin**